

Univerzita Palackého
v Olomouci

Analýza rozptylu

Chemometrie I (ACH/CHEX1)

(c) David MILDE, 2024

1

Univerzita Palackého
v Olomouci

Úvod

- Analýza rozptylu (aj. Analysis of Variance – **ANOVA**) je pokročilá statistická metoda popsaná počátkem 20. stol. R. A. Fisherem.
- ANOVA je statistická metoda používaná k porovnání průměrů několika (více než dvou) základních souborů.
  - Název metody je matoucí. Metoda se nepoužívá k porovnání rozptylů ale průměrů.
- Název analýza rozptylu vyplývá ze skutečnosti, že určení, zda jsou či nejsou mezi průměry několika základních souborů rozdíly, se zakládá na analýze různých forem rozptylu spojeného s náhodnými výběry.
- Příklady použití:
  - k porovnání středních hodnot více než 2 souborů, např. porovnání shody více než dvou metod stanovení analytu, účinku více než 2 léčiv na dané onemocnění, účinku více než 2 hnojiv na výnos, ...
  - určení vlivu způsobu přípravy vzorků (několika způsoby),
  - zpracování mezilaboratorních porovnávacích zkoušek (MPZ).

2

Úvod

- PODSTATA metody: rozklad celkového rozptylu na rozptyl vyvolaný vlivem jednotlivých faktorů (objasněná složka rozptylu) a náhodný rozptyl (neobjasněná složka rozptylu).
- Předmětem statistického testování je statistická významnost poměru mezi rozptylem způsobeným faktorem/faktory a náhodným rozptylem.
- Máme-li 1 faktor = jednofaktorová ANOVA, v případě 2 faktorů = dvoufaktorová ANOVA.
- Předpoklady pro použití ANOVA:
  - data pocházejí z normálního rozdělení, náhodné chyby ε_{ij} jsou náhodné veličiny s nulovou střední hodnotou,
  - rozptyly sloupců dat (v tabulce ANOVA) jsou stejné,
  - každý sloupec je náhodným výběrem ze svého základního souboru.
- Ověření předpokladu normality v QC Expertu:
  - Q-Q graf Jackknife reziduí (odchylek od celkového průměru) – v případě normálního rozdělení vznikne v grafu lineární závislost s nulovým úsekem a jednotkovou směrnici.

3

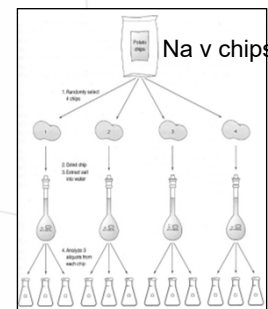

Jednofaktorová ANOVA

- Formulace modelu: sleduje se faktor **A** na k úrovních $A_1, \dots, A_k$. Na každé úrovni je provedeno n_i měření (celkový počet měření označujeme N).
- Z tabulky ANOVA lze vytvořit model ve tvaru: $x_{ij} = \mu + \alpha_i + \varepsilon_{ij}$
  - μ ... celkový aritmetický průměr všech hodnot v matici $\bar{x}$,
  - α_i ... efekt i -té úrovně faktoru A popsáný sloupcovým průměrem $\bar{x}_i$,
  - ε_{ij} ... náhodná chyba.
- Jednofaktorová ANOVA porovnává střední hodnoty (průměry) dvou či více úrovní faktoru **A** čili sloupců v tabulce ANOVA za účelem určit, zda alespoň jeden sloupcový průměr ($\bar{x}_i$) se liší od ostatních.
  - H_0 : „Všechny střední hodnoty jsou stejné“ ($H_0: \alpha_i = 0$).
  - H_1 : „Alespoň jedna střední hodnota se odlišuje od ostatních“ ($H_1: \alpha_i \neq 0$).

A_1	A_2	A_i	A_k
X_{11}	X_{21}	X_{i1}	X_{k1}
X_{12}	X_{22}	X_{ij}	X_{k2}
X_{13}	X_{23}		X_{k3}
X_{14}	X_{24}		X_{k4}
X_{15}			X_{k5}

Tabulka ANOVA

4

Jednofaktorová ANOVA

- Odvození modelu ANOVA:

$$x_{ij} = \mu + \alpha_i + \varepsilon_{ij}$$

$$x_{ij} = \bar{\bar{x}} + (\bar{x}_i - \bar{\bar{x}}) + (x_{ij} - \bar{x}_i)$$

$$(x_{ij} - \bar{\bar{x}})^2 = [(\bar{x}_i - \bar{\bar{x}}) + (x_{ij} - \bar{x}_i)]^2$$

sumací přes řádky (i) a sloupce (j) získáme

$$\sum_i \sum_j (x_{ij} - \bar{\bar{x}})^2 = \sum_i \sum_j (\bar{x}_i - \bar{\bar{x}})^2 + \sum_i \sum_j (x_{ij} - \bar{x}_i)^2 + 2 \sum_i \sum_j (\bar{x}_i - \bar{\bar{x}})(x_{ij} - \bar{x}_i),$$

což lze zjednodušit na

$$S_0 = S_A + S_R + 2 \cdot 0 = S_A + S_R$$

- Vzorce pro výpočet jednofaktorové ANOVA na kalkulačce:

S_0 „představuje“ celkový rozptyl

$$S_0 = \sum_i \sum_j (x_{ij}^2) - \frac{T^2}{N}$$

S_A „představuje“ rozptyl mezi jednotlivými úrovněmi faktoru A

$$S_A = \sum_{i=1}^k \left(\frac{T_i^2}{n_i} \right) - \frac{T^2}{N}$$

S_R „představuje“ reziduální (zbytkový, neobjasněný) rozptyl, tj. uvnitř úrovní faktoru A

$$S_R = S_0 - S_A$$

T ... součet všech hodnot v tabulce ANOVA

T_i ... sloupcový součet

5

Jednofaktorová ANOVA

- Testační statistika pro faktor A:

$$F_A = \frac{\frac{S_A}{(k-1)}}{\frac{S_R}{(N-k)}} = \frac{S_A \cdot (N-k)}{S_R \cdot (k-1)}$$

Při platnosti H_0 je $F_A < F_{\text{krit}(\alpha, k-1, N-k)}$, pokud je $F_A > F_{\text{krit}(\alpha, k-1, N-k)}$, je nutné H_0 na hladině významnosti α zamítnout a průměry jsou rozdílné.

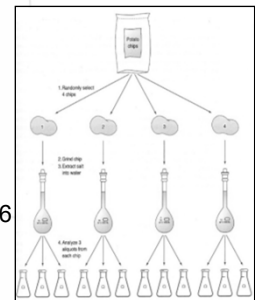
	Chips 1	Chips 2	Chips 3	Chips 4
	0,324	0,455	0,420	0,447
	0,311	0,467	0,463	0,377
	0,352	0,448	0,424	0,398
$\bar{x}_i$	0,329	0,457	0,436	0,407
T_i	0,987	1,370	1,307	1,222

% Na v chipsech

$$k = 4, n_i = 3$$

$$N = 12$$

$$T = 0,987 + 1,370 + 1,307 + 1,222 = 4,886$$

6

Párové porovnání v jednofaktorové ANOVA

- Když ANOVA určí, že faktor **A** je statisticky významný, je pomocí párového porovnání (multiple comparison procedure – MCP) možné nalézt ty úrovně faktoru **A**, které se liší od ostatních. Je tedy možné určit, který(é) sloupcový(é) průměr(y) ($\bar{x}_i$) se liší od ostatních.
- Při MCP se každý $\bar{x}_i$ porovnává postupně se všemi ostatními.
  - Např. pro $k = 3$ jde o tato porovnání $\bar{x}_1$ s $\bar{x}_2$, $\bar{x}_1$ s $\bar{x}_3$ a $\bar{x}_2$ s $\bar{x}_3$.
- Existuje více metod MCP, QC.Expert používá **Scheffeho porovnání**.
  - Testační kritérium má následující podobu pro případ, kdy se $\bar{x}_i$ a $\bar{x}_j$ od sebe liší:

$$\frac{|\bar{x}_i - \bar{x}_j|}{\sqrt{s^2 \left(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j} \right)}} \geq \sqrt{(k-1) F_{krit}(k-1, N-k)}$$

Princip: testování významnosti rozdílů jednotlivých sloupcových průměrů, př. pro $k = 3$ $\bar{x}_1 - \bar{x}_2$, $\bar{x}_1 - \bar{x}_3$ a $\bar{x}_2 - \bar{x}_3$.
Je-li rozdíl statisticky významný (tj. odlišný od 0), tak IS tohoto rozdílu nebude obsahovat 0. Je-li rozdíl statisticky nevýznamný (tj. rovný 0), tak IS rozdílu bude obsahovat 0.

7

Dvoufaktorová ANOVA

- Provádí se experimenty na různých úrovních dvou faktorů **A** a **B**. Kombinace úrovní faktorů tvoří strukturu tabulky ANOVA, jejímž elementem je tzv. cela. Platí, že cela $[ij]$ odpovídá i -té úrovni faktoru **A** a j -té úrovni faktoru **B**. V každé cele může být n_{ij} pozorování.

	B ₁	B ₂	B _{..}	B _m
A ₁	.	.	.	.
A ₂	.	.	.	.
A _{..}	.	.	x_{ij}	.
A _k	.	.	.	.

ANOVA bez opakování (2P)

	B ₁	B ₂	B _{..}	B _m
A ₁	...	...	...	...
A ₂	...	...	...	...
A _{..}	...	...	...	...
A _k	...	...	...	...

Vyvážená ANOVA (2B)

	B ₁	B ₂	B _{..}	B _m
A ₁	..	...	....	....
A ₂	...	...	....	..
A _{..}	..	.	..	...
A _k	....	..	...	.

Nevyvážená ANOVA (2U)

- Pokud se kromě řádkových α_i a sloupcových β_j efektů uplatňuje i vliv různých kombinací sloupcových a řádkových efektů, vyskytuje se také interakční člen τ_{ij} .

8

Dvoufaktorová ANOVA

- Podrobně (pro výpočty na kalkulačce) se budeme zabývat pouze ANOVA 2P.
- Model ANOVA 2P bez interakce: $x_{ij} = \mu + \alpha_i + \beta_j + \varepsilon_{ij}$

α_i ... vliv i -té úrovně faktoru A, β_j ... vliv j -té úrovně faktoru B

$$S_0 = S_A + S_B + S_R$$

- Formulace hypotéz:

- $H_0: \alpha_i = 0$ a $\beta_j = 0$ (efekty úrovní faktorů A a B jsou nevýznamné)
- $H_1: \alpha_i \neq 0$ a $\beta_j \neq 0$ (efekty úrovní faktorů A a B jsou významné)

$$S_0 = \sum_i \sum_j (x_{ij}^2) - \frac{T^2}{N} \quad S_A = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^k (Z_i^2) - \frac{T^2}{N} \quad S_B = \frac{1}{k} \sum_{j=1}^m (T_j^2) - \frac{T^2}{N}$$

- S_A „představuje“ rozptyl mezi jednotlivými úrovněmi faktoru A,
- S_B „představuje“ rozptyl mezi jednotlivými úrovněmi faktoru B,
- S_0 „představuje“ celkový rozptyl, S_R „představuje“ reziduální rozptyl
- $N = k \cdot m$,
- Z_i ... řádkový součet (součet i -té úrovně f. A), T_j ... sloupcový součet (součet j -té úrovně f. B).

9

Dvoufaktorová ANOVA

- Testační statistiky pro ANOVA 2P bez interakce:

$$F_A = \frac{\frac{S_A}{k-1}}{\frac{S_R}{(k-1) \cdot (m-1)}} \quad F_B = \frac{\frac{S_B}{m-1}}{\frac{S_R}{(k-1) \cdot (m-1)}}$$

- Za předpokladu platnosti H_0 je $F_A < F_{\text{krit}, \alpha}$ s $(k-1)$ a $(k-1) \cdot (m-1)$ stupni volnosti a $F_B < F_{\text{krit}, \alpha}$ s $(m-1)$ a $(k-1) \cdot (m-1)$ stupni volnosti. V opačných případech ($F_i > F_{\text{krit}}$) přijímáme H_1 .

INTERAKCE FAKTORŮ

- Jak již bylo uvedeno, kromě řádkových α_i a sloupcových β_j efektů se může uplatnit vliv různých kombinací sloupcových a řádkových efektů, vyskytuje se také interakční člen τ_{ij} .
- Model ANOVA pak je: $x_{ij} = \mu + \alpha_i + \beta_j + \tau_{ij} + \varepsilon_{ij}$.
- Obvykle se užívá **Tukeyův model interakce** – $\tau_{ij} = C \cdot \alpha_i \cdot \beta_j$, kde C je konstanta. To vede k rovnici pro celkový rozptyl $S_0 = S_A + S_B + S_I + S_R$. Model s interakcí používá QC-Expert v modulu dvoufaktorové ANOVA a T_i v něm „představuje“ rozptyl příslušející interakci.

10

Neparametrické testy v ANOVA

– KRUSKALŮV-WALLISŮV TEST

- Je neparametrickou alternativou pro jednofaktorovou ANOVA.
- Jedná se o rozšíření Wilcoxonova pořadového testu pro porovnání mediánů více než dvou náhodných výběrů.
- Předpoklady pro použití:
  - rozdělení souborů musí být stejné,
  - rozptyly souborů musí být stejné,
  - všechny sloupce představují náhodné výběry svých základních souborů.

– FRIEDMANŮV TEST

- Je neparametrickou variantou dvoufaktorové analýzy rozptylu (varianty 2P), faktor A má k úrovní a faktor B má m úrovní.
- Postup je obdobný s Kruskalovým-Wallisovým testem.
- V rámci ACH/CHEX1 nebudeme řešit příklady na tento test.

11

Kruskalův-Wallisův test

- Formulace hypotéz: H_0 : „mediány všech úrovní faktoru jsou stejné“
 H_1 : „alespoň jeden medián se liší od ostatních“
- POSTUP:
  1. Všechny hodnoty v tabulce ANOVA seřadíme podle velikosti a přiřadíme jim pořadová čísla (včetně průměrných pořadí pro stejné hodnoty).
  2. Pro každou úroveň faktoru A (výběrový soubor) vypočítáme sumu pořadí $R_1, R_2, \dots, R_k$ (k je počet úrovní faktoru).
  3. Určíme celkový rozsah výběru $N = n_1 + n_2 + \dots + n_k$, tj. součet hodnot všech úrovní faktoru A.
  4. Vypočteme testovací charakteristiku χ_{Kru}^2 pomocí následujícího vztahu:
$$\chi_{Kru}^2 = \frac{12}{N^2 + N} \sum_{i=1}^k \left(\frac{R_i^2}{n_i} \right) - 3(N + 1)$$
  5. Porovnáme s kritickou hodnotou $\chi_{krit(0,95)}^2$ s $k - 1$ stupni volnosti.
  6. Je-li $\chi_{Kru}^2 < \chi_{krit}^2$, přijímáme H_0 . Pokud je $\chi_{Kru}^2 > \chi_{krit}^2$, zamítáme H_0 a přijímáme H_1 .
- Test je vhodné používat, pokud je $N > \text{asi } 15!$

12

Kruskalův-Wallisův test

- **Příklad:** ve 3 vzorcích ropy byl metodou AAS stanovován obsah Ni (mg/kg) s následujícími výsledky. Pomocí Kruskalova-Wallisova testu rozhodněte, zda se obsah Ni ve vzorcích významně liší.

Vzorek 1	Vzorek 2	Vzorek 3
14,2	14,5	18,3
16,8	20,0	20,1
19,1	18,0	17,7
15,5	15,4	17,9
16,0	16,1	19,3
15,9	17,7	16,9